

TÜRKİYE VE MAZLUM MİLLETLER

Aydın Can
Ç.Ü. ÖĞRETİM GÖREVLİSİ

Mustafa Kemal, Birinci Dünya Savaşı sonrasında, Anadolu'da emperyalistlere karşı, Türk Milli Mücadelesini başlatmış ve başarıya ulaştırmıştır. Bu yönüyle Türk Milli mücadelesi, XX. Yüzyılda emperyalizme karşı indirilen ilk büyük darbedir. Mustafa Kemal, zaferden sonra, Türk Milleti'nin çağdaşlaşması için de siyasi, ekonomik, sosyal ve kültürel alanlarda da bir dizi inkılap gerçekleştirmişti. Böylece Mustafa Kemal Milletinin kaderini değiştirmiş yeni bir dönemi başlatmıştı. Mustafa Kemal hem emperyalizme karşı ilk kurtuluş savaşını gerçekleştiren, hem de devrimci yönleriyle, kendi döneminde ve daha sonrasında da, geri kalmış ve sömürge durumundaki bütün milletlere ve o ülkelerin seçkinlerine esin kaynağı olmuştur.¹

Mustafa Kemal'in mazlum milletlere ilk etkileri Milli sınırlar içinde, milli bir devlet kurmak için Türk Milleti ile beraber Emperyalist Batılı devletlere karşı girilen Milli Mücadele ile başlamıştır. Milli Mücadelenin yapıldığı tarihlerde, dünyada 300 milyon Müslüman sömürge durumundaydı. Müslüman olmayanlarla beraber dünya nüfusunun üçte ikisi sömürgeydi.² Anadolu'da gerçekleştirilen Milli Mücadelenin önderi Mustafa Kemal, Türk Milleti'nin giriştiği mücadelenin yalnız kendisi için olmadığını "bütün mazlum milletlerin" davası olduğunu şu sözleriyle belirtiyordu:

"Türkiye'nin bugünkü mücadelesi, yalnız kendi nam ve hesabına olsaydı belki daha kısa, daha az kanlı olur ve daha çabuk bitebilirdi. Türkiye, büyük ve mühim bir gayret sarfediyor. Çünkü müdafaa ettiği, bütün mazlum milletlerin, bütün doğunun davasıdır ve bunu nihayete getirinceye kadar Türkiye, kendisiyle beraber olan doğu milletlerinin beraber yürüyeceğinden emindir." (1922) (*Atatürk'ün S.D. II, s. 40*)

Bu dönemde bu toplumların her biri emperyalizmle türlü pazarlıklara girişmiş ve emperyalizmin kışkancında bulunuyordu. Türk Milleti'nin kendi derdine bile çare bulmakta zorlandığı ve güçsüz olduğu herkes tarafından bilinen bir gerçektir. Bu durumda Mustafa Kemal'in önerisi, her zamankinden daha parçalanmış ve güçsüz bu toplumları, kendi koşullarına uygun düşen yöntemlerden saptırmadan, emperyalizm karşısında ortak bir güç haline getirebilmektir. Bu sayede, ezilen bu milletlerin aralarındaki anlaşmazlıkların emperyalistler tarafından tekrar kullanılmasına engel olunabilirdi.³ Mustafa Kemal, Türk Milli Mücadelesinin sürdürdüğü "Anadolu'nun zalimlere karşı mazlumların ilk savunma cephesi" olduğunu sık sık tekrarlayarak mazlum milletlere öncülük ettiğini vurgulamıştır.⁴ 1921 tarihli bir konuşmasında Azerbaycan elçisine şöyle demiştir.

"Milli sınırlarımız içerisinde özgür ve bağımsız yaşamak istiyoruz. Bu yasal emelimize ulaşmak için uğraşyoruz. Şu kutsal savaşlarda ulusumuz, İslamın kurtuluşuna, dünya mazlumlarının refahını artırmağa hizmet etmekle gururludur..."⁵

Mustafa Kemal, Milli Mücadelenin başarıya ulaşması ve barışın sağlanmasıyla Türk Milleti'nin daha iyi duruma kavuşacağını ve Milli hudutların dışında kalan eski Osmanlı ülkeleri ile İslam ülkelerinin yaptıkları bağımsızlık mücadelelerinin başarıya ulaşmasından da mutluluk duyacağını şu sözleriyle belirtmiştir.

"Ümid ederim ki, uygun bir barış yapılmasından sonra durumumuz iyi yönetilirse hudutlarımızın içindeki durumumuzdan daha iyi olur. Bu noktada bir düşüncemi açıklamak istiyorum. Toplumuz için çizdiğimiz sınır dışında kalan dindaşlarımızla, bu saygıdeğer kardeşlerimizle aynı sınır içinde yüzyıllardan beri vatandaşlık ettik. Bu kardeşlerimiz her tarafa, Suriye'de, Irak'ta Yemen'de, Doğuda kendi içlerinde varlıklarını korumak ve bağımsızlıklarını

sağlamak için çaba harcıyorlar. Tüm bu İslam parçalarının bağımsızlığa ulaşabilmeleri, İslam dünyası için ne büyük bir mutluluk olur. Bunun gerçekleşmesiyle İslam dünyasının durumunun ne denli güçleneceğini şimdiden canlandırmakla pek büyük bir mutluluk duyuyorum. Düzeleceğine kuşumuz kalmayan İslam dünyasının başarısını o denli sağlam görüyorum ki, bu imanla düşüncelerimi açıkladığımdan dolayı duyduğum vicdanı zevk pek büyüktür.”⁶

Bu sözleriyle Mustafa Kemal Misak-ı Milli dışında kalan ve daha önce Osmanlı Devleti'nin hakimiyetindeki Suriye, Irak gibi ülkelerle ilgili, onları tekrar topraklarına katma gibi bir düşüncesi olmadığını ortaya koymuştur.⁷ Mustafa Kemal, sömürge durumundaki milletlerin bu duruma düşme nedenini, onların milli benlikten yoksun olmalarında görüyor ve Türk Milli Mücadelesinin onlara bu konuda ışık tutacağını düşünüyordu. Bu düşüncesini şöyle açıklamıştır.

“Efendiler bu saldırılar Anadolu'ya yöneltilmiş ve ayrılmış değildir. Bu saldırıların genel hedefi bütün doğudur. Anadolu her türlü sarkıntılara, saldırılara karşı bütün varlığıyla kendini savunmaktadır. Ve bundan başarıya ulaşacağından emimdir. Anadolu bu savunmasıyla yalnız kendi yaşamına ait görevi ifa etmiyor, belki bütün doğuya yönelik saldırılar mutlaka kırılacaktır. Bütün bu sarkıntılar mutlaka son bulacaktır. İşte ancak o zaman Batıda, bütün cihanda gerçek sükûn, gerçek refah ve insaniyet hüküm sürecektir.”⁸

Türk Milli Mücadelesi'nin başarı ile sonuçlanmasından sonra kurulan ve çağdaşlaşma çabalarını sürdüren Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin 10.yılında 1933'te de Mustafa Kemal Mazlum Milletlere karşı ilgisini sürdürdüğünü ve onların girişecekleri kurtuluş mücadelesinden başarıyla çıkacaklarını inandığını şu sözleriyle tekrar dile getirmiştir.

“Bugün, ufukta güneşin doğduğunu nasıl görüyorsam, Uzaktan bütün Doğu uluslarının uyanışını da öyle görüyorum. Bağımsızlık ve özgürlüklerine kavuşacak olan daha çok kardeş ulus vardır. Onların yeniden doğuşu, kuşkusuz ki, ilerlemeye ve refaha yönelik olacaktır. Bu uluslar, bütün güçlülere, bütün engellere rağmen muzaffer olacaklar ve kendilerini bekleyen bağımsızlığa kavuşacaklardır. Sömürgecilik ve emperyalizm yeryüzünde yok olacak ve yerlerine ulusların aralarında hiçbir renk, din ve ırk farkı gözetmeden yeni bir ahenk ve işbirliği çağı hakim olacaktır.”⁹

M. Kemal bu düşüncelerini yaymak için propagandaya baş vurmamıştı. M. Kemal'in mazlum milletlere etkisi kendiliğinden olmuştu. M. Kemal'in mazlum milletlere ilk etkisi batı emperyalizmi ve sömürgeciliğe karşı Türk Milliyetiyle bütünleşerek verdiği savaş ve kazanılan zaferle oldu.¹⁰ Bu mazlum milletlere bağımsızlık ve özgürlük umudu vermişti. M. Kemal ilk kez batılı emperyalistlerin mağlûp edilebileceğini mazlum milletlere göstermişti.

Bu etkinin Fas'tan Endonezya'ya kadar uzanan geniş İslam dünyasında ve birçok Afrika ülkesinde ne kadar derin olduğu önceleri anlaşılamamıştı. Ancak bu toplumlar bağımsızlıklarına kavuştukça, içlerindeki duygularını açıklamak gizledikleri Atatürk hayranlığını dile getirmişlerdir. Tunus'ta Burgiba'nın, Mısır'da 1952 de krallığa deviren Genç Subaylar Hareketi üyelerinin, Endonezya'da Sukarno'nun açıklamaları bunu gösteriyor. “Bunlardan başka Hindistan'da Gandhi, Pakistan'ın kurucusu Muhammed Ali Cinnah, Cezayir Milliyetçileri, Afrika ve Asya'nın diğer mazlum milletleri için Atatürk yol gösterici bir örnek olmuştur.”¹¹ Türkiye ezilen milletlere sadece bağımsızlık mücadelelerine girişme konusunda değil onların inkılapçı hareketlerine de ilgi göstermiştir. Yalnız bu ilgede bazı ilkeler hiçbir zaman gözden uzak tutulmamıştır.¹²

Her millet kendi kaderini belirleyecektir. Buna dışarıdan müdahale edilmeyecektir. Özellikle Osmanlı Devleti'nden ayrılmış toplumlara güvence vermek için Türkiye'nin Misak-ı Milli'nin belirlediği sınırlar dışında amaçları bulunmadığı sık sık yinelenenektir. Toplumlar devrimci aşamaları kendi Sosyo-ekonomik koşullarına göre aşacaklardır. Kendi rejim türlerini kendileri seçeceklerdir. Bu ilke doğrultusunda Türkiye komşularının iç işlerine karışmamıştır. Yeni Türkiye'nin yöneticileri ihtilal ve devrimin bir bilinçlenme işi olduğunu kabul etmişler, o düzeye ulaşmadan toplumlara dışarıdan empoze edilen önerilerin sonuç vermeyeceğini kabul etmişlerdi.

Bağımsızlığın ötesinde aşamalara yönelen bazı milletlere karşı Ankara'nın ilgisi daha derin olmuştur. İran'da Rıza Şah'ın Cumhuriyetle, Şahlık arasındaki bocalaması Türkiye'de dikkatle izlenmiş, Cumhuriyetin reddedilmesi üzüntüyle karşılanmıştır. Buna rağmen Şah'ın devrimci girişimleri desteklenmiştir. Afganistan'ın devrimci girişimleri de övgüyle anılmıştır. Devrimci Kral Emanullah'ın reaksiyoner gruplar tarafından devrilmesi de Türkiye'de üzüntü yaratmıştır.¹³

Milli Mücadelenin başarıyla sonuçlanması milletlerarasında büyük yankı uyandırmıştı. Hindistan'dan gelen tebrik yazısına Mustafa Kemal şu cevabı vermişti.

“... Bizim bu zaferimizin doğuracağı büyük sonuçlar yalnız Türkiye'nin kaderi üzerinde etkili olmakla kalmayacak, aynı zamanda bütün zulüm gören milletleri, kendi hayat ve bağımsızlıklarını tehdit ve tazyik eyleyen zalimler aleyhine hareket için gayrete getirecektir... Hindistan davasının da pek uzak olmayan bir zamanda tam bir başarı ile sonuçlanacağından ümitli, bulunuyoruz.”¹⁴

Milli Mücadelenin kazanılması bütün sömürge İslam aleminde sevinçle karşılanmıştır. Milli Mücadeledeki Türk Milleti'nin başarısı sadece İslam aleminde değil diğer dinlere mensup olanlarda da ilham kaynağı oldu.¹⁵ Atatürk dünyanın açlar ve zenginler diye ikiye bölünmesine karşı çıkarak dünyada bütün Milletlerin malı olan tek bir uygarlığın var olduğunu ve bütün milletlerin bu uygarlığa katılması gerektiğini vurgulamıştır. Milletlerin kalıcı ve gerçek mutluluğu, başka milletler üzerinde egemenlik kurarak değil, birbirleriyle anlaşarak, çıkarlarını bağdaştırarak, zengin milletler ve yoksul milletler arasındaki yaşam koşullarının arasının kapatılarak ulaşabileceğini belirtmiştir.

“Artık insanlık kavramı, vicdanlarımızı tasfiyeye ve hislerimiz ulvileştirmeye yardım edecek kadar yükselmiştir. İnsanları mesut edeceğim diye onları birbirlerine boğazlatmak insanlık dışı ve son derece teessüfe şayan bir sistemdir. İnsanları mesut edecek yegane vasıta onları birbirlerine sevdirek, karşılıklı maddi ve manevi ihtiyaçlarını temine yarayan hareket ve enerjidir. Dünya barış içinde beşeriyetin hakiki saadeti ancak bu yüksek ideal yolcularını çoğaltması ve başarılı olmasıyla olacaktır.”¹⁶

Atatürk ve Türk Milli Mücadelesi, batılı emperyalistlere karşı yapıldığı için Batılı Devletleri de endişelendirmiştir. Endişelerinin birinci yönü Türkiye üzerindeki yeni istila planlarını tehlikeye girmesi ikincisi ise, Sömürgeleri, altındaki çoğu doğudaki milletlerin Batı emperyalizmine karşı savaşan Türklerden cesaret alarak ayaklanmaları idi.¹⁷ Bu daha çok İngilizleri korkutuyordu.

Fransa'nın M. Poicare imzası ile İngiltere dışişlerine (Curzon'a) 2 Şubat 1922 de gönderdiği yazıda ek olarak yer alan Fransız Maraşalı Foch'un 1 Şubat 1922 tarihli değerlendirme notunda Türk İstiklal savaşının milletlerarası alanda yaptığı ve yapacağı etkileri şöyle belirtmekteydi.

“Fransa ve özellikle İngiltere açısından Yakın doğudaki Askeri ve siyasi eylemlerini böylece başarısızlığa uğraması vahim tehlikeler yaratabilir. Böyle bir başarısızlık, bölgede ve Avrupa'da doğuracağı sonuçlar dışında bu iki devletin sömürge İmparatorluklarının uzak köşelerinde de yankılar uyandıracaktır. Türk Milliyetçiliğinin itilaf Devletlerine karşı elde edeceği açık bir zafer, Arap Krallıklarında ve Hindistan'da Müslüman halkın dini fanatizmini ve bunun yanında bağımsızlık ruhunu uyandırmaktan ve şahlanmaktan geri kalmayacaktır. ... Önümüzdeki müzakerelerde itilaf Devletlerinin göz önünde tutmaları gereken askeri gerçekleri bunlardır.”¹⁸ Belçika Temsilcisi Michotte de Welle'nin 1921 deki bir raporu da Milli Mücadelenin yurt dışındaki akislerini göstermesi açısından bir örnektir

“Türk Milli hareketi Ankara'dan Kafkasya'ya, İran, Arabistan, Suriye ve Mısır'a aksetmekle kalmadı. Tesir sahasını Balkanlar Rumeli ve Arnavutluk'a kadar genişletti” deniliyordu.¹⁹

15 Mart 1923 'de Foreign Affairs'de yayınlanan bir makalede, “Hint Müslümanları da dahil olmak üzere milyonlarca Müslüman'ın “İslâmın yenilmez kılıcı” olarak gördüğü Türkiye, milyonlarca Müslüman olmayan Asyalı tarafından da desteklenmekte ve Batıya karşı ayaklanışın

öncüsü sayılmaktadır. Bu gelişme Doğu ile ilgisi olan bütün Batı Milletleri için bir tehlike işaretidir.²⁰ denilerek korku ve endişeler dile getiriliyordu. Kısaca batılı emperyalistler Mustafa Kemal ve Milli Mücadelesinin örnek teşkil etmesinden endişelenmişlerdir.

Türkiye'nin doğulu muzlum milletlere etki ettiği diğer bir olgu Türk inkılabıdır; laik toplum yapısını benimsemesi, çağdaşlaşma hamlesidir. Bu değişim batıda genellikle olumlu algılanırken İslam ülkelerinde özellikle ilk 20-30 yıl bazı tereddüt ve kaygılar uyandırmıştır.²¹ Bunun birinci sebebi İngiliz ve Fransızların Türkiye'nin “ İslam'dan uzaklaştığı” yolundaki propagandaları ve faaliyetleri idi. Bu emperyalistler Türkiye'nin İslam ülkeleri ile bağlarını koparmak amacındaydılar. Fakat Türkiye'deki laik devlet anlayışının ve çağdaşlaşma yolundaki çabaların önemini kavrayanlar bu yanlış ve çarpık politikalarından etkilenmediler. İkinci sebebi de her ülkede yer alan dinci çevrelerdir. Bunlar İslamın ilk dönemlerine dönme özlemi içinde çağdaşlaşmaya karşı çıkanlardır. Her iki kaynağa düşmanla işbirliği yaptığı için Türkiye'den kaçanlar da yardımcı olmuşlardır. Atatürk ve Milli Mücadelenin Asya ve Afrika'daki birçok millete örnek olduğunu belirtmiştik. Bunun ilginç bir örneği Cezayir'de yaşamıştır. Cezayir'de Fransızlara karşı girişilen savaşta gönüllülerin kimliklerini öğrenmek isteyen Fransızlar, her defasında Mustafa Kemal'in kalpaklı resmini bulmuşlardır. Falih Rıfkı Atay 1943'de Hindistan'da Gandhi'nin kayınpederinin “ Biz doğu milletlerini Batı emperyalizminden tam bağımsızlıkla kurtulabileceğini Atatürk'ün zaferi üzerine inandık dediğini nakleder.²²

Pakistan'ın kurucusu Muhamed Alli Cinnah, M. Kemal ve Türkiye'nin kendilerin İlham kaynağı olduğunu şöyle vurgulamıştır. “Türk Kurtuluş Hareketinin lideri Mustafa Kemal Atatürk bütün dünya için bir örnektir. Onun ölümü ile yalnız İslam alemi değil, bütün dünya tarih boyunca yaşamış en büyük insanlardan birinci kaybetmiştir.”²³ Hindistan Lideri Nehru' da Mustafa Kemal'i yalnız Müslüman Hintliler tarafından değil Hindular tarafından da sevildiğini vurgulamış ve “Kemal Paşa benim kahramanımdı” demiştir.²⁴ Hintli Müslümanlar Mustafa Kemal'e ve Türk Milletine duydukları sevgi sonucu Milli Mücadelede maddi ve manevi yardımlarda bulunmuşlar, ayrıca İngiltere nezdinde somut girişimlerde bulunarak Türkiye'ye açık destek verdiklerini ortaya koymuşlardır. Tunus Devlet Başkanı Habib Burgiba da, Atatürk'ün yaptığı mücadelenin etkisine kapılanlardandır. Atatürk'ün zaferlerini örnek olarak kendi milletini de aynı yola sevk edip edemeyeceğini ta Sakarya Savaşı'ndan itibaren düşünmeye başladığını vurgulayarak, Atatürk gibi davranmak onun gibi olmak istediğini dile getirmiştir.²⁵ Afgan Kralı Emanullah Han da Atatürk'ün sadece Türkiye için değil bütün Doğu milletleri için de büyük bir örnek olduğunu vurgulayan liderlerdendir.

Atatürk'ün kendi sınırlarını aştığını vurgulayan Mısırlı Yazar M.M. Mausharafa: “Atatürk'ün Doğu için değeri somut ve olumludur. Çünkü o bize korkularımızın yersiz olduğumuzu göstermiştir. O doğulu Milletler Milli bütünlükleri kaybetmeden kendi değerleri, yeni durumlara nasıl uygulayacaklarını göstermiştir.”²⁶ demiştir. Fransız hukukçusu Prof. Dr. Maurice Duverger 27 Mayıs 1961 tarihli Atatürk ile ilgili makalesinde II. Dünya Savaşına kadar Mustafa Kemal'in eseri Türkiye çapında değerlendirildiğini, ancak 1945'den sonra ise Örnek bir değer kazandığını vurgulamaktadır. Kemalizm, Türkiye tarihinin bir safhası olmaktan çıkıp politik bir sisteme önderlik etmeye başladığını,...bu sistemin yarı gelişmiş Milletler için Marksizm karşısına dikilen ikinci bir alternatif olduğunu ifade etmektedir.²⁷

II. Dünya Savaşı sonrası dünyada geri kalmış ülkeler için kalkınma modeli çok değildi. Batı tipi, Marksist, Japon kalınma modelleri. Bu Modellerin uygulanmasında bu ülke toplumlarında büyük sorunlar yaşanabilirdi. İşte Türkiye ve onun çağdaşlaşma sistemi bunlara alternatif olabilecek bir sistemdir.²⁸

Atatürk'ün ve Milli Mücadelenin ardından yapılan inkılapların, mazlum milletlere olan etkisini gösteren örnekleri çoğaltmak mümkündür, ancak yukarıdaki örnekler de belli bir fikir edinmeye az çok yeterlidir. Türk Milleti ve onun Lideri Mustafa Kemal gerçekleştirdiği inkılâpla henüz kendini bulamamış, hayatına yön verememiş milletlere, özellikle Doğu dünyası ve Üçüncü dünya ülkeleri için büyük bir tecrübe kaynağı ve rehber olmuştur.

¹ - Geniş bilgi için bkz. Suna Kili, **Atatürk Devrimi**, Ankara 1995, s.34-53

² - Ergün Aybars, "Atatürk'ün Evrenselliği", **Atatürk Yolu**, Ankara 1992, s.1267; Birinci Dünya Savaşı'nın hemen sonrasında 1919 yılı başlarında Mazlum Milletlerin özellikle İslam dünyasının genel durumu şu şekildeydi; Osmanlı Devletine karşı ayaklanarak bağımsızlığını aramış olanlar: Hicaz, Suriye, Lübnan, Yemen, Necd ;Savaşta halifenin cihat çağrısına uymamak karşılığında bağımsızlık vaadi almış olanlar: Mısır, Kuzey Afrika, Hindistan.; Savaş sırasında Osmanlılarla işbirliği yapmanın cezasını ödemeye devam edenler: Libya, Irak'ın bir bölümü.; Yarı bağımsız , ama hem askeri gücü zayıf , hem de Osmanlılara yardımı düşünemeyecek olanlar: İran, Afganistan. Bkz. O. Koloğlu , **Mazlum Milletler Devrimleri ve Türk Devrimi**, Ankara 1979., s.38 ; Baki Öz, **İslam Dünyası ve Kemalizm**, s.15

³ - O. Koloğlu, **a.g.e.**, s.38

⁴ -7.VII.1922'de ,İran Elçisi'nin Ankara'ya gelişi dolayısıyla yaptığı konuşmada M. Kemal şöyle diyordu. "Türkiye'nin bugünkü mücadelesi yalnız kendi nam ve hesabına olsaydı, belki daha kısa ,daha az kanlı olur,ve daha çabuk bitebilirdi.Türkiye azim ve mühim bir gayret sarf ediyor. Çünkü müdafaa ettiği bütün mazlum milletlerin bütün şarkın davasıdır ve bunu nihayete getirinceye kadar Türkiye ,kendisiyle beraber olan şark milletlerinin beraber yürüyeceğinden emindir. **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri-II, (I-III)**, Ankara1997

s.44

⁵ - Orhan Koloğlu ,**a.g.e.**, s.40, ;**Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri- II**, s.22

⁶ -**Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri-II**,s.15; **Nutuk -III**, İstanbul 1973, s.1189,Belge 220.

⁷ - O. Koloğlu, **a.g.e.**, s.41; E. Aybars, **agm.**,s.1261-1269

, s.1267

⁸ - Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri-II,s.44 ;O. Koloğlu, **a.g.e.**, s.41

⁹ - M. Gönlübol –C. Sar, **Atatürk ve Türkiye'nin Dış Politikası(1919-1938)**, Ankara 1997 ,s.145; **E.Z. Karal, Atatürk'ten Düşünceler**, İstanbul 1981, s., 14

¹⁰ -Suat İlhan , "Atatürkçülüğün Evrenselliği, " **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi II/4** , (Kasım 1985), s.17-18

¹¹ - E. Aybars, **a.g.m.**, s.1268

¹² - O. Koloğlu, **a.g.e.**, s.68- 69

¹³ - O. Koloğlu, **a.g.e.**, s. 68-69

¹⁴ - Turhan Feyzioğlu, Milli Kurtuluş Önderi Atatürk , ve Milletler Arası Etkisi, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi , CIII.,Kasım 1986 sayı 7'den ayırbaşım**, s.1216

¹⁵ - T. Feyzioğlu, **a.g.e.**, s.1216

¹⁶ - E. Aybars, **a.g.m.**, s.1269

¹⁷ - E. Dayı , "Atatürk'ün Doğu ve Batı Alemine Tesirleri" **Uluslar arası İkinci Atatürk Sempozyumu (9-11 Eylül 1991 Ankara) II**,Ankara 1996

, s.1085

¹⁸ -T. Feyzioğlu , **a.g.m.**, s.1211

¹⁹ - E. Dayı , **a.g.m.**, s.1087

²⁰ - E. Dayı , **a.g.m.**, s.1087

²¹ - İsmail Soysal, "Atatürk'ün Barışçı Politikası ve Dünyadaki Etkileri" **Atatürk Yolu**, Ankara 1992, s.1075-1083

²² - E. Dayı, **a.g.m.**, s.1084

²³ - E. Dayı, **a.g.e.** s.1084; T. Feyzioğlu, Milli Kurtuluş Önderi Atatürk ve Milletler Arası Etkisi, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, CIII. Kasım, 1986 sayı 7'den ayırbaşım**,s.39

²⁴ - T. Feyzioğlu, **a.g.m.**, s.1217; Aynı yazar, Milli Kurtuluş Önderi Atatürk ve Milletler Arası Etkisi, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, CIII. Kasım, 1986 sayı 7'den ayırbaşım**,s.42

²⁵ - E. Dayı, **a.g.m.**, s.1084

²⁶ - T. Feyzioğlu, ,Milli Kurtuluş Önderi Atatürk ve Milletler Arası Etkisi, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, CIII. Kasım, 1986 sayı 7'den ayırbaşım**,s.42 ;E. Dayı, **a.g.m.** s.1090

²⁷ - Suna Kili, **Atatürk Devrimi**, Ankara 1995, s.47-48 ;E. Dayı, **a.g.m.**, s. 1095-96

²⁸ - S. Kili, **a.g.e.**, s.43; Bu nedenle II. Dünya Savaşı sonrasında Mustafa Kemal daha fazla örnek değeri kazanmış ve bir dünya değeri olmuştur. Suat İlhan , " Atatürk'ün . Evrenselliği" **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi II/4 Kasım 1985**, s. 17-18; Suat İlhan, **Evrimselleşen Türk Devrimi**, Ankara, 1998, s.249-250